

**ЎЗБЕКИСТОН ЖИНОЯТ ПРОЦЕССУАЛ ҚОНУНЧИЛИГИДА ДАСТЛАБКИ  
ЭШИТУВ ИНСТИТУТИ****Назаров Рахим Тоштемирович**

Термиз давлат университети «Жиноят ҳуқуқи ва фуқаролик процесси»  
кафедраси ўқитувчиси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15797509>

**Аннотация.** Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал қонунчилигида яқин йилларда жорий этилган дастлабки эшитув институтининг назарий ва амалий жиҳатлари атрофлича таҳлил қилинади. Институтнинг ҳуқуқий асослари, мақсади, вазифалари ва амалиётдаги аҳамияти, шунингдек, жиноят ишини самарали кўриб чиқишдаги роли кенг ёритилади. Шунингдек, Франция, Германия, Россия, АҚШ каби мамлакатлар қонунчилигидаги ўхшаш институтлар билан солиштирма таҳлил ўтказилади. Мақолада мавжуд муаммоларга эътибор қаратилган ҳолда, Ўзбекистондаги ушбу институтни янада такомиллаштириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ҳам баён қилинган.

**Калит сўзлар:** дастлабки эшитув, жиноят процесси, судгача тайёрлов, жиноят-процессуал ҳуқуқ, тенг ҳуқуқлилиқ, суд амалиёти, халқаро ҳуқуқ, процессуал кафолатлар, суд муҳокамаси, инсон ҳуқуқлари.

Дастлабки эшитув – бу жиноят ишини судда кўриш босқичига тайёрлаш жараёнида ўтказиладиган институционал босқичдир. Унга биноан, жиноят иши судга келиб тушгач, ушбу иш бўйича ҳал этилиши лозим бўлган асосий процессуал масалалар (ишни тўхтатиш ёхуд тугатиш, ишни прокурорга қайта юбориш, далилларни чиқариб ташлаш ва ҳ.к.) бўйича суд маълум тайёргарлик кўради. Ўзбекистонда дастлабки эшитув институти 2021 йил 18 февралдаги ЎРҚ-675-сонли қонун билан Жиноят-процессуал кодекс (ЖПК)га киритилди.

Яъни ЖПКнинг 49-1-боби (405-2 – 405-6-моддалар)да дастлабки эшитув тартиби белгилаб берилган. Масалан, Кодекс 405-2-моддасида “Жиноят иши бўйича дастлабки эшитув ушбу бобда назарда тутилган ўзига хос хусусиятлар инобатга олинган ҳолда, суд муҳокамасининг умумий қоидалари бўйича ўтказилади” деб қайд этилган. Шунингдек, 405-3-моддада дастлабки эшитув ўтказиш учун асослар (масалан, иш юритишни тўхтатиш, тугатиш, ишлар бирлаштирилиши ва бошқа қонунда белгиланган ҳолатлар) рўйхати берилган. Ушбу нормага кўра, мазкур асослар мавжуд бўлганда судья тарафларнинг илтимоси ёки ўз ташаббуси билан дастлабки эшитув ўтказди. Бошқача қилиб айтганда, дастлабки эшитув босқичи – ишни очиқ суд муҳокамасига киришдан олдинги тайёрлов босқичи бўлиб, у қонун билан белгиланган асосларда ва белгиланган тартибда суд томонидан ўтказилади (масалан, ёпиқ йиғилишда, судья якка тартибда, тарафлар иштирокида).

Дастлабки эшитувнинг асосий мақсади – жиноят ишини судга тайинлашдан олдин муҳим масалаларни ҳал этиш орқали суд ишини самарали тайёрлаш ва инсон ҳуқуқларини таъминлашдир. Судланган ва айблов тарафларининг тенг иштирокида ўтказиладиган ушбу босқич суд-ҳуқуқ идорасида муҳим йўл қўйилиши мумкин бўлган ҳуқуқбузарликларни олдиндан бартараф этишга хизмат қилади. Масалан, Ўзбекистон Олий Мажлиси қонунчилик палатаси муҳокамаларида таъкидланганидек, дастлабки эшитув жиноят иши судда кўриш босқичини қайта кўришга ҳалал берувчи сабабларни тезкор бартараф этиш,

суд муҳокамаси чоғида фақат ҳаққоний далиллар қўлланилиши учун шарт-шароит яратиш ҳамда миллатимиз конституцияси билан кафолатланган шахс ҳуқуқларини мустаҳкам ҳимоя қилишни таъминлайди.

Шунингдек, бу институт томонлар ўртасида тенг рақобат (состязательность) тамойилининг амалда таъминланишига хизмат қилади. Фахрли депутат Ш.Тўхташев қайдича, дастлабки эшитув халқаро амалиётда самарали деб топилган бўлиб, жиноят ишларининг 96% АҚШда айнан ушбу босқичда ҳал қилиниши кўплаб чет эл тажрибаси учун мисолдир. Айнан шу мақсадлар йўлида Ўзбекистонда ҳам мазкур институт жорий этилиб, жиноят ишини ёпиқ эшитув асосида тайёрлаш тартиби йўлга қўйилмоқда.

Амалиётда дастлабки эшитув жиноят ишини олдиндан тўлиқ ўрганиш, қонуний далилларни саралаш ва иш юритишда кечикишларни камайтириш имконини беради.

Халқаро ҳуқуқ соҳасида турли мамлакатларда дастлабки эшитувга яраша турлича ёндашув мавжуд. Жумладан, қатор мамлакатларда мазкур институт самарали қўлланилмоқда. Масалан, АҚШ суд амалиётида дастлабки эшитув марказий ўрин тутади: маҳбас жюрисига кирмаган ёки бошқа йўл билан ҳал қилмаган ишларнинг 96% айнан шу босқичда якунланиши қайд этилган. Англия ва АҚШда у “preliminary hearing” (предварительное слушание) деб аталади. Францияда эса дастлабки эшитув махсус тартибда ўтказилади – суд мажлиси ёпиқ (in camera) ўтади, гумонланувчининг шахсини ҳимоя қилиш мақсадида жамоатчиликка очиқлик чекланади. Германияда ўрганиш жараёнида “предварительное слушание”нинг ўзига хос тарихи бор: илгари бу босқич бир неча марта бекор қилинган, кейин барпо қилинган. Ҳозирги кунда Германиянинг ЖПКси (Strafprozeßordnung)да жиноят ишини судга тайинлашдан олдин томонлар билан “предварительное обсуждение” (сулҳга етакловчи музокаралар)га рухсат берилади.

Иккинчи томондан, унда асосан асосий суд жараёни давомида келишувлар тузиш кўзда тутилади, яъни урушларда келишув ўрни олмайди, лекин зарурат бўлса ишнинг аҳволини муҳокама қилиш имкони берилади.

Шунингдек, тарихий жиҳатдан Ўзбекистон билан яқин боғлиқ давлатларда дастлабки эшитувнинг ўхшаш моделлари мавжуд. Масалан, Россия, Қозоғистон ва Қирғизистонда «предварительное слушание» тарзида, Беларусда «подготовительное заседание» деб аталувчи босқич амал қилади. Уларда ҳам судья, асосан биринчи инстанция судьяси, ишни кўришга тайинлаш босқичида ишнинг асослилигини текшириш учун тарафларни чақириб ўтказди. Россияда амалдаги ЖПК (2001/2025 й. ф.)да 34-боб (234–239-моддалар) бўйича дастлабки эшитув тартиби аниқ қайд этилган. Масалан, УПК РФ 234-моддасида дастлабки эшитув ёпиқ суд мажлисида ўтказилиши ва унга адвокат, ҳимоя ва прокурор иштирок этиши шартлиги белгиланган. Ўзбекистондаги жорий тизим ҳам қатор жиҳатлари билан ушбу тажрибаларга мувофиқ бўлиб, тарафларнинг тенгликдаги иштирокини таъминлашга қаратилган.

Дастлабки эшитув институтини жорий этиш билан бир қатор масалалар қайд этилмоқда. Биринчидан, илк йўлга қўйилган босқич ҳозирда қандай қилиб самарали қўлланиши борасида бозор тажрибаси ҳали шаклланмаган. Судларда дастлабки эшитув ўтказиш учун зарур шароит ва тайёргарлик тўлиқ таъминланмаганлиги, айрим ҳолларда судья тарафларга ҳали етарли даржада эшитилмаган маълумотга асосан қарор чиқариши мумкинлиги танқид қилинмоқда. Масалан, жорий қонунчиликда суд ишни судга келганидан сўнг жами 7 ёки ун кунда тугатиши шартлиги кўрсатилган бўлса-да, бундай жорий қадамлар тарафлар ва далилларни тўлиқ ўрганиш учун вақти оз қолиши мумкин.

Шу сабабли, вақт лимитларини аниқ белгилаш, дастлабки эшитувда кўриб чиқиши лозим масалаларни ва иштирокчиларни рўйхатини янада аниқлаштириш муҳим.

Иккинчидан, илмий-амалий таклифларга кўра, судлар ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари ўртасида дастлабки эшитув бўйича маслаҳат ва йўриқномаларни ишлаб чиқиш, бу институтини самарали қўллашни рағбатлантириш муҳим саналади. Жумладан, мутахассислар тарафларнинг навбатма-навбат топшириқлари асосида чиқиш чиқарувидан қочиш учун процессуал ҳуқуқларини фаолроқ амалга ошириш, зарур бўлса жабрланувчини ҳам мазкур босқичда иштирок этишини имконли қилиш кераклиги қайд этилади. Шу билан бирга, тажрибадан келиб чиққан ҳолда расмий-ўқув дастурларда дастлабки эшитувга доир нормаларни кенг ёритиш ва судьялар учун махсус ўқув семинарлари ўтказиш каби чоралар иштирокчиларни ушбу институтига ўргатишга хизмат қилади.

Натижада, дастлабки эшитув институтининг самарали жорий этилиши учун қонунчиликни такмиллаштириш, амалий тажрибанинг натижаларини таҳлил этиш ва илмий таклифлар асосида қўшимча чоралар кўриш зарур. Масалан, суд қарорида белгиланган муддатларга қатъий риоя қилиш, томонларнинг илмий далил таклифларини кўрсатиши учун қонунчиликда аниқ вазифалар белгиланиши ва бу жараёнда жабрланувчининг иштироки учун четланган босқичларни қайта кўриб чиқиш бўйича таклифлар бор. Бундай таклиф ва тавсиялар қонунчиликка киритилиши ва амалиётда фаол қўлланилиши билан дастлабки эшитув институти кўпроқ натижа беради, деб ҳисобланади.

#### **Фойдаланилган адабиётлар рўйхати**

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонуни, 2021 йил 18 февраль, ЎРҚ–675-сон.
3. Сардор Одилов. (2025). ДАСТЛАБКИ ЭШИТУВ ИНСТИТУТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА АМАЛИЁТДА ЮЗАГА КЕЛАЁТГАН МУАММОЛАР ВА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ. Modern Education and Development, 19 (1), 106–117. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/mead/article/view/94721>